

РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Викладені результати досліджень діяльності фермерських господарств на ринку продовольчої продукції України. Запропоновані напрями підтримки фермерства з урахуванням їх ролі у формуванні ринку продовольчої продукції України

Постановка проблеми. Важливим напрямом сучасної аграрної політики є забезпечення виробництва основних видів продовольчої продукції у відповідності до внутрішнього та зовнішнього попиту на неї. Досягнення належного рівня виробництва продовольчої продукції залежить від рівня розвитку організаційно-правових форм господарювання. Проте в ринковому середовищі існує велика кількість суб'єктів господарювання. В силу обмеженості фінансових ресурсів здійснити економічну підтримку всіх організаційно-правових форм України не виявляється практично можливим. Тому виникає необхідність у пошуку найбільш потенційних організаційно-правових форм господарювання, які спроможні забезпечити поступове та стабільне збільшення виробництва якісної продовольчої продукції.

В розвинутих країнах світу в процесі формування ринку продовольчої продукції позитивний ефект спостерігається від розвитку фермерства. Зокрема, в США фермери забезпечують виробництво широкого асортименту продукції, конкурентоздатної на світовому ринку. Проте не можна повністю перекладати досвід однієї країни на іншу. Економічна практика свідчить про деструктивність такого заходу. В зв'язку з цим виникає необхідність у дослідженні функціонування фермерства в Україні

Стан вивчення проблеми. Проблемою функціонування ринку продовольства займаються такі науковці, як Лайко П.А., Бабієнко М.Ф., Гойчук О.І., Бузовський Є.А. [2], Гнатюк С.А., Кириленко І.Г., Шубравська О.В. [1-4]. Разом з тим, результати їх досліджень розкривають головним чином загальнотеоретичні аспекти формування ринку

продовольства в контексті продовольчої безпеки. Не достатньо дослідженим залишається питання ролі окремих організаційно-правових форм господарювання, зокрема фермерських господарств у розвитку ринку продовольчої продукції.

Метою дослідження є дослідження ролі фермерських господарств у розвитку національного ринку продовольчої продукції. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити наступні завдання: проаналізувати наявність фермерських господарств в Україні, а також наявність сільськогосподарської техніки та трудових ресурсів; проаналізувати виробництво основних видів продовольчої продукції фермерськими господарствами України; обґрунтувати напрями підтримки фермерських господарств з врахуванням їх ролі у розвитку ринку продовольчої продукції України.

Виклад основного матеріалу. Збалансований розвиток ринку продовольства на сучасному етапі економічного розвитку потребує активізації резервів господарської діяльності окремих організаційно-правових форм господарювання. Особливе місце серед них займають фермерські господарства. За період 1990-2004 рр. кількість останніх збільшилася у 519 разів (табл. 1).

Площа сільськогосподарських угідь в користуванні підвищилася у 1710 разів. Збільшення кількості фермерських господарств та площі землекористування певною мірою пояснюється створенням у 1991 р. при Міністерстві сільського господарства УРСР Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1. Наявність фермерських господарств в Україні на кінець року*

Показники	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Кількість фермерських господарств, одиниць	82	34778	38428	41599	43042	43016	42533	у 519 разів
Площа землі у користуванні, тис. га								
сільськогосподарських угідь	2,0	786,4	2157,6	2585,8	2822,7	3094,6	3420,6	у 1710 разів
у т.ч. ріллі	...	718,5	1994,0	2410,9	2637,5	2891,1	3246,1	...

* Розраховано за даними Держкомстату України

Грошові ресурси вказаного фонду формувалися за рахунок коштів республіканського позабюджетного фонду стабілізації економіки Української РСР, відрахувань від доходів селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції, добровільних внесків підприємств, організацій і громадян. Основною функцією даного фонду було надання допомоги селянським (фермерським) господарствам по виробництву сільськогосподарської продукції, в облаштуванні, створенні пільгових умов для оподаткування, кредитування і страхування при їх становленні.

В результаті новостворені фермерські господарства отримували фінансову допомогу, що й стимулювало їх розвиток. Слід зазначити, що у зв'язку з прийняттям Закону України "Про фермерське господарство" Кабінет Міністрів України постановою від 14 квітня 2004 р. № 478 Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств перейменовано в Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Разом з тим, у 2003-2004 рр. порівняно з 2002 р. кількість фермерських господарств в Україні зменшилася. Це пояснюється з однієї сторони недостатньою підтримкою фермерських господарств з боку держави на предмет матеріально-технічного забезпечення виробництва продовольчої продукції, а з іншої відсутністю належного досвіду щодо організації аграрного виробництва. У зв'язку з цим, наказом Міністерства аграрної політики України від 17.12.2003 № 452/335

затверджено "Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств". Цим Положенням визначено порядок і організацію проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств. Разом з тим, хоча даним порядком передбачена схема відбору претендентів, проте порядок професійного відбору все ще залишається недостатньо прозорим. Оскільки не визначено конкретний механізм діяльності професійної комісії. Думка комісії може бути недостатньо об'єктивною. Хоча відповідно до п. 3.11. Положення рішення професійної комісії у разі відмови може бути оскаржене претендентом у встановленому законодавством порядку, однак в дійсності досягнути скасування рішення професійної комісії складно внаслідок відсутності механізму надання переваг тому чи іншому претенденту. Дане положення має бути доповнено, або підкріплено інструкцією на предмет рейтингової оцінки якостей майбутнього фермера. В такому разі діяльність комісії буде більш прозорою. При цьому механізм оскарження рішень комісії внаслідок їх необгрунтованості претендентом стає більш простим та оперативним.

Збільшення кількості фермерських господарств призвело до збільшення кількості працівників працюючих у фермерських господарствах (табл. 2).

Так, у 2004 р. проти 2000 р. загальна чисельність працюючих у фермерських господарствах України зросла на 82,2 %, з них жінок на 106,2 %. В результаті питома вага жінок у загальній чисельності працюючих

зросла на 13,0 %. Крім того, кількість осіб у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилося на 33,3 %. У загальній чисельності працюючих кількість членів фермерського господарства зросла на 12,4 % (з них жінок на 24,2 %), працюючих за трудовою угодою на 397,4 % (з них жінок на 230,8 %), залучених на сезонні роботи на 223,2 % (з них жінок на 210,1 %).

Таблиця 2. Чисельність працюючих у фермерських господарствах України, осіб*

Показники	Роки					2004 р. у % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	
Чисельність працюючих – всього	71504	139961	141474	131496	130291	182,2
з них жінок	25294	47320	49451	51037	52158	206,2
питома вага жінок у загальній чисельності, %	35,4	33,8	35,0	38,8	40,0	x
Зайнято осіб у розрахунку на 100 га сільгоспугідь	3	5	5	4	4	133,3
Із загальної чисельності :						
члени фермерського господарства	52664	96606	80352	62155	59201	112,4
з них жінок	14376	26264	22435	17843	17862	124,2
працюючі за трудовою угодою	5852	17790	30606	25563	29107	497,4
з них жінок	2118	5141	8495	7111	7006	330,8
залучені на сезонні роботи	12988	25565	30516	43778	41983	323,2
з них жінок	8801	15915	18521	26083	27290	310,1

* Розраховано за даними Держкомстату України

Поряд із зростанням чисельності господарств за період 2000-2004 рр. трудових ресурсів зростає кількість сільськогосподарської техніки у фермерських

Таблиця 3. Наявність сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах України на кінець року, штук*

Показники	Роки					2004 р. у % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	
Трактори:						
всього	22118	23663	26312	27797	29172	131,9
у розрахунку на 100 га ріллі	1	1	1	1	1	100,0
Комбайни:						
зернозбиральні	4585	5054	6032	6559	7182	156,6
кукурудозбиральні	165	217	256	325	381	230,9
кормозбиральні	422	467	541	547	616	146,0
бурякозбиральні	617	665	792	826	895	145,1
картоплезбиральні	126	158	160	188	195	154,8
Сівалки	9982	10641	12169	12944	14275	143,0
Жатки валкові	975	1226	1455	1777	2358	241,8

* Розраховано за даними Держкомстату України

У 2004 р. порівняно з 2000 р. кількість тракторів збільшилася на 31,9 %, сівалок на 43,0 %, жаток валкових на 141,8 %. Кількість комбайнів також зросла, зокрема зернозбиральних на 56,6 %, кукурудозбиральних на 130,9 %, кормозбиральних на 46,0 %, бурякозбиральних на 45,1 %, картоплезбиральних на 54,8 %.

Зростання кількості сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах дозволяє

ним повніше здійснювати комплекс агротехнічних робіт та досягати більш високих врожаїв продовольчих культур.

Дані табл. 4 свідчать про збільшення виробництва продовольчої продукції в фермерських господарствах України як за рахунок збільшення урожайності, так і посівних площ. Так, у 2004 р. проти 1995 р. підвищився валовий збір зернових культур, зокрема пшениці озимої на 691,4 %, ячменю

ярого на 538,2 %, кукурудзи на зерно на 3188,1 %, проса на 920,0 %, гречки на 117,9 %, а також цукрових буряків (фабричних) на 116,1 %, соняшнику на 398,5 %, картоплі на 467,7 %, овочів на 420,1 %. Дане явище відбулося з однієї сторони – внаслідок зростання урожайності пшениці озимої на 46,6 %, ячменю ярого на 67,5 %, кукурудзи на зерно на 49,0 %, проса на 2,8 %, гречки на 3,0 %, цукрових буряків (фабричних) на 0,3 %, картоплі на 121,9 %, овочів на 91,3 %, та з іншої сторони – збільшення зібраної площі пшениці озимої на 439,8 %, ячменю ярого на 281,2 %, кукурудзи на зерно на 2107,6 %, проса на 896,9 %, гречки на 112,3 %, цукрових буряків (фабричних) на 115,4 %, соняшнику на 562,6 %, картоплі на 152,2 %, овочів на 169,8 %.

Таблиця 4. Виробництво основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами України *

Показники	Роки						2004 р. у % до 1995 р.
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Валовий збір, тисяч тонн							
Зернові культури – всього	507,7	1256,4	3221,8	3484,4	1551,0	4147,7	817,0
у тому числі :							
пшениця озима	211,8	504,9	1806,2	1921,5	217,6	1676,1	791,4
ячмінь ярий	176,0	357,6	790,7	923,5	625,3	1123,2	638,2
кукурудза на зерно	21,0	160,6	196,4	214,9	414,5	690,5	3288,1
просо	7,0	43,8	34,0	14,4	45,6	71,4	1020,0
гречка	19,0	50,6	51,5	24,1	35,5	41,4	217,9
Цукрові буряки (фабричні)	652,4	755,1	1039,0	1164,3	1127,8	1409,8	216,1
Соняшник	86,3	347,3	247,1	439,7	598,4	430,2	498,5
Картопля	15,8	56,4	62,2	72,2	86,1	89,7	567,7
Овочі	27,4	82,6	90,7	109,0	131,7	142,5	520,1
Продовольчі баштанні культури	27,4	37,3	18,2	43,8	27,0	21,8	79,6
Урожайність з 1 га зібраної площі, центнерів							
Зернові культури – всього	14,7	15,8	25,9	25,3	14,4	24,3	165,3
у тому числі :							
пшениця озима	20,4	17,6	32,0	29,9	11,8	29,9	146,6
ячмінь ярий	12,6	15,1	24,3	22,5	12,3	21,1	167,5
кукурудза на зерно	20,0	19,9	23,9	27,8	26,8	29,8	149,0
просо	10,9	10,3	9,9	9,0	11,8	11,2	102,8
гречка	6,7	9,0	6,7	6,5	8,5	6,9	103,0
Цукрові буряки (фабричні)	233,8	186,3	178,6	188,8	194,9	234,6	100,3
Соняшник	9,7	10,2	7,8	10,4	9,7	7,3	75,3
Картопля	69,5	128,9	113,1	125,0	139,7	154,2	221,9
Овочі	64,2	78,2	80,5	96,9	106,9	122,8	191,3
Продовольчі баштанні культури	41,5	36,0	29,5	54,7	38,1	41,6	100,2
Зібрана площа, тисяч гектарів							
Зернові культури – всього	344,5	794,2	1242,7	1374,8	1076,5	1705,4	495,0
у тому числі :							
пшениця озима	103,9	287,1	564,0	642,3	184,7	560,9	539,8
ячмінь ярий	139,7	237,0	326,1	409,7	507,6	532,5	381,2
кукурудза на зерно	10,5	80,7	82,2	77,3	154,8	231,8	2207,6
просо	6,4	42,3	34,4	16,1	38,5	63,8	996,9
гречка	28,4	56,5	76,6	37,1	41,7	60,3	212,3
Цукрові буряки (фабричні)	27,9	40,5	58,2	61,7	57,9	60,1	215,4
Соняшник	89,3	341,8	316,9	422,1	616,0	591,7	662,6
Картопля	2,3	4,4	5,5	5,8	6,2	5,8	252,2
Овочі	4,3	10,6	11,3	11,3	12,3	11,6	269,8
Продовольчі баштанні культури	6,6	10,4	6,2	8,0	7,1	5,2	78,8

* Розраховано за даними Держкомстату України

Суттєві темпи збільшення виробництва основних видів продовольчої продукції рослинного походження призвели до підвищення питомої ваги фермерських господарств у загальному обсязі виробництва основних сільськогосподарських культур. Результати аналізу цього явища наведені в табл. 5.

Таблиця 5. Питома вага фермерських господарств у загальному обсязі виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні, %*

Види продукції	Роки						Відхилення від 1995 р.
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Зернові культури – всього у тому числі :	1,5	5,1	8,1	9,0	7,7	9,9	8,4
пшениця озима	1,3	5,2	8,7	9,6	7,6	10,2	8,9
ячмінь ярий	2,0	5,7	9,0	10,2	9,4	11,6	9,6
кукурудза на зерно	0,6	4,2	5,4	5,1	6,0	7,8	7,2
просо	2,6	10,3	12,8	12,9	13,4	15,6	13,0
гречка	5,6	10,5	13,3	11,5	11,4	14,1	8,5
Цукрові буряки (фабричні)	2,2	5,7	6,7	8,1	8,4	8,5	6,3
Соняшник	3,0	10,0	11,0	13,4	14,1	14,1	11,1
Картопля	0,1	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4	0,3
Овочі	0,5	1,4	1,5	1,9	2,0	2,0	1,5
Продовольчі баштанні культури	5,5	10,0	5,1	10,8	7,1	5,9	0,4

* Розраховано за даними Держкомстату України

Позитивні тенденції щодо збільшення пропозиції продовольчої продукції відмічаються не тільки в галузі рослинництва, але й тваринництва. Так, за період 1990-2004

рр. у фермерських господарствах відмічається істотне збільшення великої рогатої худоби, свиней овець, кіз та птиці (табл. 6).

Таблиця 6. Поголів'я худоби і птиці у фермерських господарствах України на кінець року, тисяч голів *

	Роки							Відхилення від 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Велика рогата худоба	0,2	27,0	102,5	116,6	119,8	106,2	103,2	103
у т. ч. корови	0,1	16,4	35,8	39,9	37,8	36,0	36,3	36,2
Свині	0,3	40,3	54,0	69,8	101,4	88,2	82,1	81,8
Вівці та кози	0,0	19,7	6,0	7,9	11,9	18,4	26,9	26,9
Коні	0,0	3,6	6,0	7,1	6,8	6,4	6,0	6,0
Кролі	–	6,9	4,9	4,0	4,3	3,2	2,1	–
Птиця	0,0	287,1	115,9	160,3	350,0	269,6	387,3	387,3
Бджоли, тис. сімей	–	6,5	7,2	8,0	7,7	7,2	8,0	–

* Розраховано за даними Держкомстату України

Разом з тим, за вказаний період питома вага фермерських господарств у загальній чисельності поголів'я худоби та птиці в Україні зросла по великій рогатій худобі на 1,5 % (у т.ч. по коровам на 0,9 %), свиням на 1,3 %, вівцям та козам на 1,5 %, коням 1 %, птиці на 0,3 %. Ці показники є невеликими, а тому на даному етапі розвитку ринкової економіки не можна стверджувати про наявність у фермерських господарствах істотного потенціалу щодо збільшення пропозиції продовольчої продукції тваринного походження. Проте, якщо дивитися на ці показники з точки зору чітко вираженої

тенденції до досить швидкого темпу скорочення поголів'я худоби в сільськогосподарських підприємствах України, то фермерські господарства є однією з перспективних форм господарювання. Адже в фермерських господарствах відбулася прямо протилежна тенденція – поголів'я худоби і птиці за період 1990-2004 рр. швидко зросло. В кінцевому рахунку збільшилося виробництво основних видів продовольчої продукції тваринного походження. Результати аналізу виробництва основних видів продукції тваринництва фермерськими господарствами наведено в табл. 7.

Таблиця 7. Виробництво основних видів продукції тваринництва фермерськими господарствами України*

Види продукції	Роки							Відхилення від 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
М'ясо (у забійній вазі), тис. тонн	–	6,9	8,2	7,1	9,0	11,7	11,4	–
Молоко, тис. тонн	0,0	41,5	67,8	80,9	87,2	76,6	83,1	83,1
Яйця, млн. штук	0,0	9,9	6,7	5,7	8,7	10,0	8,4	8,4
Мед, тонн	–	78	83	97	67	72	81	–
Питома вага у загальному виробництві в Україні, %								
М'ясо (у забійній вазі)	–	0,3	0,5	0,5	0,5	0,7	0,7	–
Молоко	0,0	0,2	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Яйця	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Мед	–	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	–

* Розраховано за даними Держкомстату України

Дані табл. 7 свідчать, що у 2004 р. проти 2000 р. виробництво м'яса (у забійній вазі) підвищилося на 3,2 тис. тонн, молока на 15,3 тис. тонн, яєць на 1,7 млн. штук. При цьому питома вага фермерських господарств у загальному виробництві в Україні збільшилася, зокрема по виробництву м'яса на 0,2 %, молока на 0,1 %.

Якщо характеризувати зміни виробництва рослинницької і тваринницької продукції у вартісному вимірнику (за даними Держкомстату України), зокрема в порівняльних цінах 2000 року, то у 2004 р. валова продукція сільського господарства фермерських господарств становила 2584,6 млн. гривень проти 1055,5 млн. гривень у 2000 р., що на 1529,1 млн. гривень більше. Валова продукція рослинництва і тваринництва у 2000 р. відповідно становила 961,9 і 93,6 млн. гривень, що на 1482 і 47,1 менше проти 2004 року. Питома вага валової продукції сільського господарства фермерських господарств у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства в Україні зросла з 1,9 % (2000 р.) до 3,9 % (2004 р.).

З викладеного видно, що фермерські господарства нарощують обсяги виробництва як рослинницької, так і тваринницької продукції. Проте питома вага рослинницької продукції у валовій продукції сільського господарства виробленого фермерськими господарствами у 2000-2004 р. становить понад 91 %. Отже фермерські господарства спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції. Це пояснюється

вищим рівнем окупності витрат в рослинництві ніж в тваринництві, а отже можливістю отримати більшу масу прибутку.

Формування цивілізованого ринку продовольства потребує виробництва не тільки продовольчої продукції рослинного, але й тваринного походження. Тому, не можна стверджувати, що фермерські господарства мають на сьогоднішній день істотний потенціал до збалансованого розвитку ринку продовольства. Більше того, в останні роки виробництво продовольчої продукції практично стабілізувалося. Очікування від них суттєвих приростів продовольчої продукції в короткостроковій перспективі не логічно з точки зору нормативного методу прогнозування.

Вирішення питання пропорційного розвитку ринку продовольства в Україні доцільно розглядати через призму пошуку традиційних та нетрадиційних організаційно-правових форм господарювання спроможних забезпечити виробництво великих обсягів якісної, конкурентоздатної продукції виходячи зі структури попиту. Останній має задовольнятися повною мірою не тільки за рахунок продуктів харчування рослинного, але й тваринного походження. В сучасних умовах господарювання однією з життєздатних форм залишається фермерство. Тому в процесі пошуку найбільш ефективної форми господарювання, необхідно на державному рівні підтримувати і розвивати ті, які довели свою економічну значимість в умовах трансформаційної економіки, у тому числі фермерство.

Оскільки фермерство відіграє стабілізуючу роль у розвитку ринку продовольчої продукції необхідно на державному рівні продовжити їх підтримку. Основними напрямками підтримки фермерських господарств на перспективу, – враховуючи низький рівень забезпечення продовольчого ринку продукцією тваринного походження, – мають стати: регулювання імпорتنих поставок м'яса шляхом затвердження мита та обсягів квот на м'ясо відповідно до укладених міждержавних домовленостей; з метою збільшення виробництва продовольчої продукції тваринного походження прискорити процес будівництва (модернізації) діючих ферм шляхом розширення доступності дешевих довгострокових кредитних ресурсів (терміном до 7 років) на будівництво (модернізацію) молочних, м'ясних, м'ясо-молочних ферм; забезпечення у період енергетичних криз фермерів паливо-мастильними матеріалами за доступними цінами; збільшення поставок по лізинговим каналам племінних тварин, насіння, обладнання і техніки для рослинництва та тваринництва.

Висновки. За період 1990-2004 рр. кількість фермерських господарств в Україні збільшилася у 519 разів. При цьому чисельність працюючих у фермерських господарствах збільшилася у 1,8 рази, а забезпеченість окремими видами сільськогосподарської техніки в 1,3-2,4 рази. Як наслідок, збільшилося виробництво продовольчої продукції рослинного і тваринного походження. Однак темпи росту виробництва останньої є значно нижчі. Тому на перспективу на державному рівні необхідно продовжити підтримку фермерських господарств України, з акцентом на галузь тваринництва (в розрізі запропонованих вище заходів). Позитивну роль у розвитку продовольчого ринку мало створення у 1991 р. при Міністерстві сільського господарства УРСР Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів. Завдяки цьому фонду (з 2004 р. Українського державного фонду підтримки фермерських господарств) відбулося не тільки збільшення кількості фермерських господарств, але й

обсягу продовольчої продукції в контексті падіння темпів виробництва в сільськогосподарських підприємствах в цілому. Отже фермерство відіграє стабілізуючу роль у розвитку ринку продовольчої продукції. З метою досягнення конструктивнішого результату від фермерства, необхідно зробити більш прозорим “Положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств”, зокрема ввести до нього пункти, які б регулювали порядок професійного відбору фермерів на основі рейтингової оцінки.

Перспективи подальших досліджень: оцінка пріоритетних напрямів залучення інвестицій у продовольчий підкомплекс, обґрунтування оптимальних параметрів функціонування фермерських господарств в контексті кон'юнктури національного ринку продовольчої продукції України.

Список використаної літератури:

1. *Гнатюк С.А.* Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 42-45.
2. *Кириленко І.Г.* Актуальні проблеми розвитку аграрного ринку в Україні в контексті формування балансів продовольчих ресурсів // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 16-19.
3. *Лайко П.А., Бабієнко М.Ф., Гойчук О.І., Бузовський Є.А.* Продовольчі ресурси та гарантії їх забезпечення в країні // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 26-33.
4. *Шубравська .В.* Сталий розвиток агропродовольчої системи України в умовах посилення світових інтеграційних процесів // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2 (20). – С. 83-87.

ГЛІБОВ Руслан Вадимович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аналізу і статистики ім. І.В. Поповича ДВНЗ “Державний агроєкологічний університет”

Наукові інтереси:
– дослідження формування ринку продовольчої продукції